

čovjekova „illative sense“). On daje ujedno osnovne kriterije za kršćansko vrednovanje spolnosti: ono treba da je integralno, personalno, društveno i transcendentno. Govori i o „zakonu postupnosti“, ali čini se da bi nakon Biskupske sinode 1980, Papina govora na zaključku te Sinode i dokumenta „Familiaris Consortio“ toj temi trebalo posvetiti više pažnje.

Dva članka u petom dijelu obrađuju „odgovornost za ljudski život“: F. Bockle (Bonn), Pravo na život (etičko vrednovanje pobačaja), i E. Ringel (Beč), Pravo na smrt? (Problematika samoubojstva). Bockle iznosi svoje gledište u pet teza. Teze su važne i teške, kao što je i sama stvar. U 2. tezi Bockle zastupa svoje češće zastupano gledište da se u strogom antropološkom smislu ne može govoriti o stvarnom postojanju čovjeka „prije biološkog određenja na pojedinu i nedjeljivu jedinku“ (str. 183). Zadnji prilog u cijeloj knjizi obrađuje pitanje samoubojstva i „slobodne smrti“. Poznati bečki psihijatar E. Ringel, osnivač međunarodne organizacije za suzbijanje samoubojstva (njegova knjiga o samoubojstvu „Da odbaciš život?“ prevedena je i na hrvatski) govori o „pre-suicidalnom sindromu“ (sužavanje svijesti, agresivnost protiv vlastite osobe, fantaziranja o samoubojstvu). Na postavljeno pitanje o „pravu na smrt“ taj i takav borac protiv samoubojstva odgovara pozitivno: „Takvo pravo ne može se staviti u pitanje. Ali čovjek ima pravo i na to da u kritičnim momentima, kad naiđe potreba, bude ljudi, ne samo liječnika nego i drugih zvanja, pa i laika (to bih htio osobito naglasiti), koji će biti spremni da mu pruže ruku te mu pomognu“ (str. 210–211). Vjerujem da će neki ovo pitanje malo drukčije formulirati.

Sve u svemu, knjiga je vrlo korisna da se uoče etičke implikacije „odgovornosti“, jednog od ključnih pojmova suvremene etike. Ona će dobro doći svima koji se bave etičkim pitanjima današnjice, a na to smo, htjeli ili ne htjeli, svi prisiljeni.

Marijan VALKOVIĆ

CHRISTLICHER GLAUBE IN MODERNER GESELLSCHAFT. Teilband 31, Quellenband 1: IM HAUS DER SPRACHE. Erarbeitet von Werner ROSS und Rudolf WALTER, Mit einem Essay von Werner Ross, Herder, Freiburg 1983, str. 400; Teilband 36, Quellenband 6: IM ANGESICHT DES TODES LEBEN. Mit einem Essay erarbeitet von Robert Scherer, Freiburg 1983, str. 342.

U dva navrata prikazali smo čitateljima „Bogoslovske smotre“ novu njemačku enciklopedijsku biblioteku u 30 tematskih svezaka

„Kršćanska vjera u modernom društvu“ (BS 4/1982, str. 621–623 i 1/1984, str. 168–172). Vrlo kratko iznijeli smo sadržaj i opisali narav ove „enciklopedijske biblioteke“, koja upotpunjava i životno aktualizira poznate standardne enciklopedije iste izdavačke kuće „Lexikon für Theologie und Kirche“ i „Sacramentum mundi“.

Urednici ove nove „enciklopedijske biblioteke“ (od kojih su se dvojica već preselila u vječnost: Bernhard Welte i Karl Rahner) došli su na originalnu misao da ovo veliko djelo upotpune daljnjim svezcima koji bi sadržavali „izvore“ (Quellenbände). Plan predviđa sedam svezaka takvih „izvora“: U kući jezika, U krugu prirode, Živjeti zajedno, O smislu povijesti, O djelatnom životu, Živjeti pred licem smrti i U traganju za neuhvatljivim Bogom. Ovdje prikazujemo dva dosada izišla sveska (treći svezak „O djelatnom životu“ izišao je nakon što je ovaj prikaz već bio napisan, pa ćemo ga prikazati naknadno). Svezak izvora 1 (svezak 31. cijele enciklopedije): „U kući jezika“.

Tekstove su sabrali i uredili Werner Ross i Rudolf Walter, a kratak ali jezgrovit uvodni esej napisao je Werner Ross, profesor komparativne književnosti, pisac i publicist. Naslov je posuđen od Heideggera, koji je jezik smatrao „kućom bitka“.

Sistematski o pitanju jezika govori 2. svezak enciklopedije, kad je riječ o „književnom i religioznom jeziku“ (P. Ricoeur/R. Brinkmann/ J. J. Petuchowski/ M. Seckler), o „umjetnosti i vjeri“ (A. Halder/ W. Welsch) i o „mitu i znanosti“ (H. G. Gadamer).

Ovaj 1. „svezak izvora“ želi sistematskim raspravljanjima dodati svojevrstan sadržaj. Ne ide za pojmovnom jasnoćom i stručnom analizom, nego želi pomoći da putem biblijskih, književnih i pjesničkih tekstova uspijemo naslutiti i, barem djelomično, doživjeti čar i dubinsko značenje ljudskog jezika (govora).

Takva dopuna i takav pristup danas su krajnje potrebni, kad filozofija jezika i strukturalna analiza (à la Wittgenstein i Chomsky) previše suzuju jezik na logičku i matematičku dimenziju, koja je naša idealnu primjenu na području kompjutera.

Ova „antologija“ (dakako nepotpuna) želi upravo odvratiti od takva sužavanja ljudskog jezika. Time se nikako ne želi zabaciti ono pozitivno u filozofiji jezika i u strukturalnoj analizi, nego se želi podsjetiti, koliko je to moguće, i na druge dimenzije ljudskog jezika koje su presudne da bismo ga shvatili doista ljudski i cjelovito.

Svezak ima deset poglavlja. Prvo nosi naslov: „U početku bijaše Riječ. Božansko i ljudsko porijeklo“. Početak Ivanova proslava (nastavljajući starozavjetne ideje o mudrosti i logosu) daje ono teološko izvorište ljudskog govora i ljudskog jezika. Ostala su poglavlja: „Smisao imena“, „Riječi“ (Worte und Wörter), „Razgovarati zajedno“, „Moć dobrih i

zlih riječi", „Mnoštvo jezika", „Zbrka jezika", „Čudo i moć jezika", „Dah i jezik vjere" i „Jezik na pragu šutnje".

U djelu dolaze do izražaja, uz Bibliju i Talmud, mnogi duboki umovi, pjesnici i umjetnici. Ako se želimo makar malo približiti misteriju ljudskog govora, s onu stranu čisto lingvističkih teorija, onda nam ova zbirka tekstova može izvrsno poslužiti. Pomaže nam da izoštrimo osjećaj za simbolizam riječi i jezika.

Kršćanska je vjera bitno vezana uz riječ i smisao, uz logos (ali ne u uskim racionalističkim okvirima). U današnjoj poplavi riječi, izgovorene i napisane, potrebno je udubiti se malo u misterij ljudskog jezika. Tu je uključeno sadržana cijela jedna filozofija i teologija, kut gledanja koji je često zanemaren u modernoj tehničkoj civilizaciji.

O temi jezika dalo bi se mnogo toga reći i skupiti. Priređivači zapravo i nisu htjeli ovaj svezak nazvati „antologijom", jer su posve svjesni da ima i drugog „cvijeća", jednako lijepog i, vjerojatno, još ljepšeg. Ali i ovo što je ovdje dano obogaćuje naš duh. Naš ljudski govor i jezik dobivaju dimenzije koje sežu u vječnost. Svećenici, teolozi, književnici, pjesnici i jezikoslovci, ako ne žele ljudske riječi promatrati kao suho lišće u herbariju, naći će u ovom zborniku tekstova šire vidokruge i nova nadahnuća.

Drugi „svezak izvora" (br. 6; br. 36 cijele enciklopedije) nosi naslov: „Živjeti pred licem smrti". Obraduje temu koja je, dakako, uvijek aktualna, ali koju pojedinci i pojedine sredine nerijetko nastoje zaobići. Danas imamo, međutim, pravi procvat studija o smrti. Tekstovi ovog zornika o smrti većinom su duži od onih u zborniku o jeziku. Uvodni esej, prilično apstraktan, napisao je Robert Scherer. Cijeli svezak dijeli se u šest dijelova. Prvi dio ima naslov „Smrt i život u promjenama vremena", a prvo poglavlje („smrt protiv smrti") potječe od Ivana Illicha, našeg zemljaka koji je svjetski poznat po svojim provokativnim knjigama o nekim pitanjima današnje civilizacije (školstvo, zdravstvo itd.). Prvi dio, osobito Illichev prilog, želi dati povijesnu perspektivu gledanja na smrt u evropskoj civilizaciji. U obilju današnje literature priređivač se je ograničio na djela njemačkog jezičnog područja (izvorna, ali i prevedena). Ta je literatura golema, ali upada u oči da nisu uzeta u obzir neka važna djela koja nisu, izgleda, prevedena na njemački jezik, npr. monumentalno djelo francuskog povjesničara P. Arièsa (*L'Homme devant la mort*, Paris 1977).

Drugo poglavlje govori o „svjedočanstvima pred smrt u naše vrijeme". Tu su vrijedni podaci o Kafki, Freudu, R. Schneideru, Blochu, Ivanu XXIII, Teilhardu de Chardinu, Jaspersu, R. Guardiniju i drugima. Vjernici i nevjernici jednako se moraju suočiti s problemom smrti.

Treći dio donosi podatke o reagiranjima onih koji su doživjeli „smrt uslijed nasilja". To su pretežno misli pred smrt onih Nijemaca koji su za Hitlerova režima bili osuđeni na smrt (S. Scholl, E. Stein, A. Delp, D. Bonhoeffer i drugi). Vrlo je lijep prikaz „života pred smrću" njemačkog svećenika Franza Stocka, koji je u apokaliptičkim ratnim godinama u Francuskoj trajno živio u sjeni smrti, ali je u isto vrijeme podržavao i gradio mostove prijateljstva i humanosti usred ratnog vihora. Umro je na glasu svetosti 1948., a sa zahvalnošću i divljenjem ga se sjećaju i Nijemci i Francuzi.

Četvrti dio nosi naslov: „Koliko je smrt slobodna?" Tu je riječ o problemu samoubojstva i o tzv. „pravu na slobodnu smrt". Samoubojstvo kao „put u slobodu", kao vrhunac čovjekove slobode — to je teza koju zastupa Jean Améry, austrijski pisac židovskog porijekla, koji je živio kao emigrant u Belgiji i mnogo pretrpio za vrijeme rata u logoru. On je 1977. u Salzburgu sam sebi oduzeo život, tako potvrđujući da njegova teza nije bila puka apstrakcija nego životno uvjerenje, makar opterećeno raznim bolnim iskustvima.

Peto poglavlje glasi: „Što umirući i mrtvi trebaju?". Šesto poglavlje govori „o zbilji umiranja". Oba poglavlja donose korisna ljudska, psihološka, medicinska i pastoralna zapažanja o umiranju. Svezak završava, kako je i očekivati, u vjerskoj perspektivi (J. Kremer, L. Boros, R. Guardini, B. Welte).

Ako je potkraj srednjega vijeka vladala stanovita opsesija idejom smrti (memento mori, mrtvački ples itd.), u novije vrijeme govoriti o njoj bivalo je neukusno. U nekim sredinama ona je bila pravi „tabu". Nove studije, potaknute osobito iskustvom umiranja u današnjim bolnicama usred tolikih aparata, a često bez ljudske blizine i suosjećanja, žele ispraviti taj veliki nedostatak. U tom smislu ovaj zbornik tekstova vrlo će dobro pomoći svima onima koji su često u neposrednoj blizini s umirućima (svećenici, zdravstveno osoblje, socijalni radnici), ali i svima ostalima, jer svi konačno „živimo pred licem smrti". To je naša ljudska sudbina, ali — u perspektivi vjere — ujedno i dio naše kršćanske nade.

Marijan VALKOVIĆ

PAUL CLAUDEL, ICH GLAUBE AN GOTT. Texte zusammengestellt und eingeleitet von Agnès du Sarment, Vorwort H. de Lubac, Pustet, Salzburg-München, 1981, stranica 381 (prijevod s francuskog).

Obračenje osamnaestogodišnjeg Paula Claudela na sam Božić 1886. za vrijeme večernje u